

MOLNÁR ZSOLT

KÖZTEREINKEN ÉLŐ TRIANON

Bevezetés

■ „Mert nem lehet feledni, nem soha” – írta száz évvel ezelőtt Juhász Gyula.¹ Általánosan elfogadott álláspont a magyar közgondolkodásban és történetírásban, hogy Trianon a nemzet egyik legnagyobb, el nem feledhető traumája. Sokak számára ma is élő, személyes, családi fájdalom; akiket pedig közvetlenül nem érint, többnyire azok számára is az igazságtalanságot és a tehetetlen szomorúságot jelképezi. Nem véletlenül szoktuk a mohácsi vészhez hasonlítani, hiszen 1920 után az ország és a nemzet újra megosztott lett. Az igazságtalan és ezért elfogadhatatlan békeszerződés az aláírás után évtizedekre meghatározta a közhangulatot, majd 1945 után több mint negyven évig nem vagy csak félrevezető módon lehetett beszélni róla. A kommunista diktatúra által elfojtani kívánt trauma a rendszerváltozás forrágában ismét előtört, s újjáélesztette a Trianon-émlékezetet, amely napjainkban – különösen a centenáriumi év kapcsán – „reneszánszát” éli. Trianon tehát száz év után is itt él velünk: nemcsak a mindenkori magyar kormányok szomszédságpolitikáját, hanem mindennapjainkat is meghatározza, hiszen ott él a legtöbb magyarországi település utcáin, terein. A köztéri Trianon-kultusz 1921 januárjában, éppen száz évvel ezelőtt indult el a budapesti Szabadság téri szoborcsoport felavatásával, amelyet a témához kapcsolódó emlékművek sokasága követett. Az elmúlt évszázad alatt építészek, szobrászok örökítették, örökítik meg a trianoni gyászt, hívják fel a figyelmet a béke igazságtalanságára, s adnak reményt a szétszakított nemzet újraegyesítésére.

Tanulmányomban a Trianonhoz kapcsolódó emlékműállítások történetét kívánom vizsgálni az 1920-as évektől napjainkig. Bemutatom, hogy az elmúlt száz év folyton változó emlékezetpolitikai légköre miként befolyásolta a köztéri Trianon-émlékezetet, illetve milyen hatást gyakorolt az emlékművek szimbolikájára.

Emlékművek az irredentizmus és a revízió szolgálatában (1920–1944)

■ Az 1920. június 4-én aláírt, az első világháborút lezáró trianoni béke következtében Magyarország területének kétharmadát, lakosságának felét elvesztette. A győztes nagyhatalmak döntése 3,3 millió magyart csatolt meglévő és akkor létrejövő szomszédos országokhoz, az új határ szétszakította a Kárpát-medence jól működő gazdasági körzeteit, infrastrukturális egységét. „A társadalom tagjainak többségét személyesen is érintette a terület- és lakosságvesztés: volt, akinek szülőháza, rokona, ismerőse, halottja, ingatlanja, gazdasági érdekeltsége maradt az új határokon túl, másoknak utazási, irodalmi élményei fűződtek az elcsatolt területekhez, megint másokat a nemzettársak várható nehéz sorsa feletti keserűség, a hazafiság érzése fordított szembe a békeszerződéssel. Alig volt olyan magyar, aki helyeselte volna a változásokat” – írja Zeidler Miklós az irredenta kultusz gyökereit keresve.² Az adott körülmények között így természetesnek tűnhetett, hogy a legfontosabb nemzeti cél a történelmi Magyarország határainak visszaállítása, az országot ért igazságtalanság eltörlése, megtorlása volt. Kialakultak a hívószavak, jelszavak, melyek máig ismerősen csengenek: „Így volt, így lesz!”, „Nem! Nem! Soha!”, „Mindent vissza!”, „Magyar igazság”, „Magyar feltámadás”, „Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország” stb.³ Az irredentizmus

és a revízió eszményei a politikán kívül a magyar közélet szinte minden területén, így a művészetekben is megjelentek. A Kosztolányi Dezső által szerkesztett, 1921-ben megjelent *Vérző Magyarország* című antológia előszavában olvashatjuk: „A háború fegyverei elhallgattak, szólaljanak meg a múzsák. Lelkesítsenek, acélozzák meg a lelkeket, az elszakított magyar földekre vigyenek reményt és kitartást, a megmaradt magyar földeken élesszék a hazaszeretet tüzét.”⁴ Az irodalom és a zene mellett a képzőművészeti alkotásokban is uralkodóvá vált a trianoni gyászbéke elleni tiltakozás: festmények, domborművek, szobrok készültek a megalázott, megcsonkított Magyarországról, amelyek rövidesen a köztéri emlékezés szolgálatába álltak.

A történelmi Magyarországot idéző központi emlékmű ötletét Kertész K. Róbert építész, miniszteri tanácsos vetette fel, aki szinte a békekötés pillanatában megálmodott egy Budapesten felállítandó irredenta szoborcsoportot. Az ő javaslatára bízta meg a Védőligák Szövetsége, a revíziós propagandát szervező kormányközeli társadalmi szervezet Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Pásztor Jánost, Sidló Ferencet és Szentgyörgyi Istvánt a szobrok megformálásával.⁵ A szoborcsoportot a Szabadság tér északi, félköríves záródásának járdaszigetein állították fel. A négy szobor, négy égtáj felé rendezve, a négy elszakított országrészt jelképezte. A Nyugat-szobor egy a koronára hanyatló férfit ábrázolt, kezében a nyugati vármegyék címerével, fölötte a Hadúr alakja kivont karddal. Mellette az Észak-szobron a keresztre feszített Hungária istennő és egy hozzásimuló „tót” fiú látható, kettejük kivont karddal védi egy kuruc vitéz. A Kelet-szobron a bilincsekbe vert, Erdély címerét szorító alakot szabadítja fel éppen Csaba vezér. A Dél-szobron pedig egy erős, magyar férfi karddal és pajzzsal a kezében védi a mellette álló sváb leányt. Az alkotások műkőből készültek, aminek oka a háború utáni szegénység mellett talán az is lehetett, hogy a megrendelők úgy gondolták, nem kell maradandó emléket állítani a békeszerződés következményeinek, hiszen az még visszafordítható, nem lehet végleges az ítélet. A másfeles életnagyságú méret politikai nyomtatékot adott a négy szobor üzenetének, amelyek az elszakított országrészeket szimbolizálva nem csupán a Trianon elleni tiltakozást testesítették meg, hanem az elszakított területek visszaszerzésére irányuló politikát is.⁶ A szoborcsoport előtt egy hatalmas, kör alakú „irredenta virággyáást” készítettek. A különféle színű virágok és a fehér kavicságy a régi és az új országot, a folyókat és a „Magyar hiszekegy” sorait mintázta. A régi képeslapokon megfigyelhető, hogy a szobrok elé szomorúpreket ültettek, a talpazatokat pedig borostyánnal futtatták be. Mindkét növény a bánatot jelképezi, a temetők gyakori növényeiként ismerjük őket.⁷ Az avatási ünnepségen – amelyre 1921. január 16-án került sor – Urmánczy Nándor, az irredenta mozgalom emblematikus alakja tartott beszédet. Mintegy ötvenezet egybegyűlt hallgatta szavait: „Elrabolták minden kincsünket, országunk minden életfeltételét. Ebben a ketrecben az állam és a társadalom teljes lezülése vár reánk, ha el nem jön minél előbb az az erős kéz, mely kényszeríteni fog bennünket, hogy minden megmaradt erőnket egyesítsük országunk visszaszerzése érdekében. Ezek a szobrok igazságot követelnek. Ez a hely a nemzet búcsújáró helye, de egyúttal a gyűlölet és bosszú kohója legyen.”⁸ Az alkotás különlegessége, hogy az utódállamokkal szemben először helyezte a hangsúlyt Magyarország fölényére és összetartó erejére a Kárpát-medencében.

Miután a trianoni béke 1921. július 26-án hivatalosan is hatályba lépett Magyarország és a ratifikáló országok között, itthon be kellett szüntetni minden irredenta propagandát. Így a Szabadság téri szoborcsoporthoz tervezett országzászlót csak 1928-ban avathatták fel. Ekkorra már enyhült a nyomás Magyarországon, a Népszövetség ellenőrző bizottságai távoztak az országból, az előző évben kötötték meg az olasz–magyar barátsági szerződést, valamint Rothermere lord erkölcsi és anyagi támogatása is ekkor kezdődött el. Mindezek a külpolitikai események ve-

1. kép. A Szabadság tér az irredenta szobrokkal az 1920-as években
(Forrás: <https://budapest-anno.blog.hu/>)

2. kép. Irredenta virággyász a Szabadság téren
(Az eredetileg színes kép a *Beautiful Budapest c.*, 1938-ban készült amerikai turisztikai film egyik képkockája. <https://www.youtube.com/watch?v=e-QFTBVU-dA>)

zettek ahhoz, hogy a kormány nyíltan is felvállalhassa a békerevíziót, ami ismét lehetőséget adott a hazai irredentizmus térnyerésének. Ennek látványos jeleként jött létre – Urmánczy Nándor kezdeményezésére – az országzászló-mozgalom, amely a budapesti Szabadság téren 1928. augusztus 20-án felállított Ereklýs Országzászlóval indult útjára. Az így kiteljesült Szabadság téri emlékműegyüttes a trianoni megemlékezések legfontosabb magyarországi helyszínévé vált. Egy korabeli újságíró szerint a térnek „a többi szokványos városi terektől eltérő különös és jellegzetes természete van. Egy darabja a magyar életnek. Van múltja, [...] és van élő, működő, jövőt váró jelene.”⁹ Innen hirdették a június 4-ei megemlékezések szónokai, hogy „új magyar honfoglalásra, új magyar szabadságharcra” szólítják fel az ifjúságot, melynek célja a történelmi magyar haza visszaszerzése kell hogy legyen.¹⁰ Lechner Jenő műépítész és Füredi Richárd szobrászművész országzászló-alkotása

bővelkedett az irredenta mozgalomra jellemző elemekben. A talapzat ereklyetar-tójában elhelyezték a csonka ország községeknek és az elszakított országrészek tör-vényhatóságainak, valamint a nevezetesebb történelmi helyeknek földjét tartal-mazó zsákokat. A talapzat fölötti szöszék mellvédjét a magyar Szent Korona orszá-gainak címerpajzsai díszítették. A szónoki emelvény középtengelyében kőből fa-ragott virágkehelyen hatalmas bronzturul ült, mögötte a jövő nemzedéket szimbo-lizáló rohamsisakos, buzogánnyal játszó gyermekalak, amint Nagy-Magyarország címeres zászlójára feltekintve esküre emeli kezét. A közel 19 méteres erdélyi vö-rösfenyőből faragott árbocrúd csúcsán egy méter magas, esküre emelt kezét he-lyezték el, amelyet állítólag Horthy Miklós kormányzó kezéről mintáztak. Az árbócra kereszttrúddal függesztették fel a címeres, nyolc méter hosszú lobogót, amelyre a Védő Ligák Szövetsége jelmondatát („Így volt, így lesz”) hímezték.¹¹

A későbbiekben több mint ezer országzászló épült vidéken, de csak azokat ne-vezték ereklyéseknek, amelyek talapzatába vittek a Szabadság téren tárolt földekből.¹² Az országzászlók „állandó kelléke” a Trianon előtti utolsó, 1915-ös hi-vatalos középcímer volt, lobogóját legtöbbször angyalokkal ékesítették, illetve az „Így volt, így lesz!” felirat, amelynek vagy a lobogón, vagy a talapzaton szerepel-nie kellett. Tetejét gyakran díszítette az esküre emelt kézen és a turulmadáron kívül kettős kereszt vagy Trianon-kereszt.¹³ Az árbocrúd sokszor sávosan piros-fehér-zöldre volt festve, amelyre félárbócra húzták fel a nemzeti lobogót.¹⁴ Az 1938–1941 közötti országgyarapodások idején az Ereklés Országzászló Nagybi-zottsága rendeletének megfelelően a lobogókat ideiglenesen a zászlócsúcsig lehe-tett húzni, majd visszaengedni félárbócra, jelezve, hogy még nem állt teljesen vissza az ország integritása. Az országzászló-avatások számának gyarapodásával és az ezekről beszámoló újságcikkek hatására, természetesen egyre több város, sőt község is ilyen emlékhely állítása mellett döntött. Nagy sajtónyilvánosságot kapott a 100. országzászló avatása, amelyet a Trianonban kettészakított városban, Sátor-aljaújhelyen állítottak fel 1934. július 1-jén, a Magyar Kálvária történelmi emlékműegyüttes első elemeként.¹⁵ Az 1938-ra elkészült – majd a rendszerváltozás után felújított – emlékhely a keresztény kálváriákhoz hasonlóan 14 stációból áll, a básztyaszerű stációk egy-egy elcsatolt magyar várost idéznek. A „keresztjárás” úticélja itt a jézusi Golgotát szimbolizáló Országzászló, amely az eredeti művészi koncepció szerint „a határon túlra került magyaroknak hirdette a hitet a magyar újjászü-letésben”. A kálváriához kapcsolódóan az 1938-as szent év alkalmából felépítették a Szent István-emlékkápolnát is.¹⁶

A keresztény jelképek mint trianoni szimbólumok használata a krisztusi szen-vedéstörténet folklorizációján alapszik: „e szerint Magyarország hamis bírák és hi-tetlenek kezére jutott, kálváriáját járja, keresztre feszítik, megalázzák, egyedül ma-rad, de hamarosan dicsőséggel feltámad”.¹⁷ A kálváriák, emlékkápolnák mellett egészen egyszerű Krisztus-szimbólumokkal is találkozunk az 1920 utáni évtize-dekben. A Magyar Revíziós Liga kezdeményezésére a határ menti településeken úgynevezett Trianon-kereszteket emeltek. Az ilyen emlékművek – például a Kő-szeg határában álló egyszerű, vasbeton kereszt – többnyire magaslati helyeken let-tek elhelyezve, hogy a határ túloldaláról is jól láthatóak legyenek.¹⁸

A Horthy-korszak köztéri Trianon-emlékezetének fontos részét képezték a megszemélyesített irredenta szimbólumokat megjelenítő önálló köztéri szobrok is. Budapesten és vidéken is számos ilyen szobor tartotta ébren a Trianon-traumát, sajnos közülük kevés élte túl a második világháború utáni időszakot. Ez utóbbiak közül igen érdekes a Magyar Igazság Kútjának és a Magyar Fájdalom Szobra című alkotások története. A magyar nemzetet szimbolizáló nőalak mellett Iustitia, az Igazság istenasszonya is megjelenik mérleggel és karddal kezében a Magyar Igaz-ság Kútján, amelyet a revíziós törekvéseket támogató Rothermere lord tiszteletére állítottak 1929-ben Budapesten. A mai Szabó Ervin Könyvtár épülete előtt álló kút

– amelynek eredeti jelképeit 2007-ben állították vissza – elsődlegesen az angol lordnak kíván köszönetet mondani, ahogy az a rajta található feliratból is kiolvasható: „E kutat hálás magyarok emelték Nagy-Britannia méltó fia, Viscount Rothermere tiszteletére. Az ő betűje megöli a hatalmaskodást, az ő lelke megeleveníti az igazságot.”¹⁹ A Magyar Fájdalom Szobra eredetileg a budapesti Szabadság tér déli oldalán állt. A szobor – jobb könyökét a magasba emelő, arcát behunyt szemmel az égnek fordító, álló női akt – nehezen lett volna beilleszthető a tér korabeli heroikus emlékműveinek sorába, hiszen nem hordozta az irredentizmus mindenki számára könnyen értelmezhető üzenetét. Ezt kívánták ellensúlyozni, amikor a bronzból öntött alkotás feliratot kapott a mésző talapzaton, magyar és angol nyelven: „Ez a szobor a trianoni szerződés által elrabolt gyermekei sorsát sirató Magyarországi fájalmát jelképezi. Alkotója francia szobrász, Emile Guillaume. Ezen emlékművet a szenvedő magyar nemzetnek ajánlotta fel Magyarországi angol barátja, Viscount Rothermere.” 1945 után jelentésétől megfosztva többször áthelyezték, ma Sopronban áll, az Erzsébet Oktató Kórház Rehabilitációs Intézetének parkjában.²⁰

3–4. kép. A Magyar Igazság Kútja Budapesten (balról), és a Magyar Fájdalom Szobra Sopronban (jobbról) (Forrás: a szerző felvételei)

A rombolás és a „detrianonizálás” korszaka (1945–1989)

■ 1945 után, az országban berendezkedő kommunista diktatúra idején, a Trianonról való párbeszéd, az erről való emlékezés teljesen megszűnt, rendszerellenessé vált. A trianoni szimbolika használata az államszocializmus időszakában így tabunak számított, s csupán karikatúráként, mint „avított és elrettentő példa szerepelt a történelemkönyveknek a levitézlett Horthy-korszakot felidéző illusztrációi között”.²¹ A háborús pusztítást túlélte irredenta emlékműveket elsők között tüntették el, s helyükre általában a szocializmust éltető alkotások kerültek. Így tűnt el a Szabadság téri emlékműegyüttes és a legtöbb vidéki országzászló. Szerencsésébe-
bek voltak azok az emlékművek, amelyeket csak átalakítottak, legtöbbször az 1948-as centenáriumi év alkalmából kézenfekvően ’48-as emlékművé. Ezeket a rendszerváltás után visszaalakították eredeti állapotukra. Jó példa erre a Rákoskesz-túron 1937-ben felállított országzászló-emlékmű sorsa. A Szabadság téri or-

szágzászlóhoz hasonlóan ez az emlékhely is szósze kből és a félárbó c ra engedett zászlóból állt, oldalán fehér márványtáblával, melyen napsugarak övezik Nagy-Magyarországot, benne az „Így volt, így lesz” felirattal, felette pedig a „Hiszek!” felkiáltással. 1948-ban az emlékművet megrongálták, az eredeti táblát leverték, helyette 1848-as emléktáblát tettek. Így ugyan megmaradhatott, de teljesen más értelmezést nyert az egykori országzászló, amelynek korábbi formája az évtizedek alatt már csak a helyi idősök emlékezetében maradt meg, így az ő kezdeményezésükre állította helyre Budapest XVII. kerülete 2007-ben.²²

5–6. kép. A rákoskeresztúri országzászló a '48-as emléktáblával (balról), illetve régi-új szimbólumai a 2007-es visszaalakítás után (jobbról) (Forrás: Köztérkép, illetve a szerző felvétele)

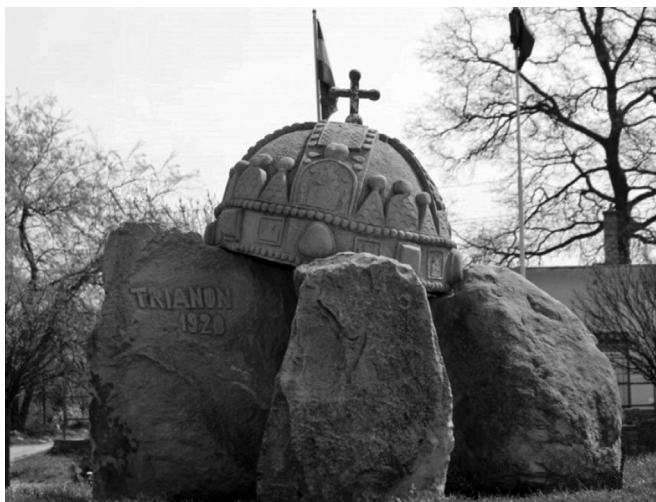
A Trianon köztéri reneszánsza (1990-től napjainkig)

■ A rendszerváltozást követően újra lehetővé vált, hogy Trianon kérdésével nyilvánosan is foglalkozzanak, beleértve a művészettörténeti megközelítést is, de a változások az emlékműállításoknak is új utat engedtek.²³ 70 évvel a békeszerződés után ismét felerősödtek a revizionista hangok, hiszen Németország újraegyesülésével, a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia szétesésével sokan gondolták úgy, hogy a jaltai és párizsi békeszerződések érvényüket veszítették, így jogosan lehet felvetni a trianoni országhatárok felülvizsgálatát is.²⁴ 1990 után, a piacgazdaságra való áttérést követő társadalmi válság közepette egyre inkább igény mutatkozott a korábbi kollektív – évtizedeken keresztül elfojtott – trauma jelképeire.²⁵ A trianoni tematika napirenden tartásában, az emlékkultusz felélesztésében – „a trianoni trauma [...] dramatizálásában”²⁶ – jelentős szerepe volt az 1993-ban alakult radikális jobboldali Magyar Igazság és Élet Pártjának (MIÉP), amelynek választási szlogenje a revizionizmust is szolgálva így hangzott: „Megmaradni, gyarapodni, visszaszerezni.”²⁷ Továbbá egyes civil szervezetek, mint például az 1996-ban megalakult a Trianon Társaság, szintén felvállalták a békeszerződés és következményei igazságtalan voltának feltárását, elemzését és társadalmi tudatosítását.²⁸ Az 1990-es években a Trianon-emlékkultusz újjáélesztői mindent úgy próbáltak folytatni, ahogyan az a második világháború végén megszakadt. Találón olvashatjuk a Trianon Társaság 2000. évi kalendáriumában: „A trianoni gyász meg-

emlékezéseinek már olyan kialakult hagyományai vannak, mint az egyéb, dicső nemzeti ünnepeinknek. Sőt, meglepő módon a trianoni emlékülések és műsorok forgatókönyve, irodalmi anyaga, szellemisége vagy frazeológiája mintha egyáltalán semmit sem változott volna az elmúlt nyolcvan év alatt. Ha előkerülnének egy 1922-es vagy 1935-ös ilyen ünnepség szónoklatai és szavaltatai, minden különösebb változtatás nélkül ma is előadhatók lennének, és sikerrel. [...] Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy radikális változások százada volt ez a most leköszönő, de a mi trianoni emlékezéseinken ez a roppant változáshullám nem hagyott semmi nyomot.”²⁹ Ez a megállapítás különösen igaz az 1990–2010 fokozatosan gyarapodó – anyagukban, formavilágukban igen eklektikus – Trianon-emlékművek többségére, amelyeket anakronisztikus alkotásokként érdemes szemlélnünk, hiszen teljesen más korban születtek már, mint amit megidézni kívántak. Gyakorlatilag ugyanazokkal a szimbólumokkal és motívumokkal jelentek meg, amiket jól ismerhetünk a két világháború közötti időszakból – pl. történelmi Magyarország rajzolt Csonka-Magyarország –, akkor, amikor ezzel a jelentéstartalommal már nem mindenki tudott egyetérteni. A megvalósításban nem igazán találunk semmiféle egységes koncepciót: vannak közöttük igényesen kidolgozott, komoly alkotások, illetve művészeti szempontból értéktelen, „sírköves jellegű” – sokszor silány minőségű – kőművesmunkák is. Utóbbiak elsősorban anyagi okokkal magyarázhatók, hiszen ezek az emlékműállítások eleinte semmiféle állami támogatást nem kaptak.³⁰ Néhány tendencia azonban megfigyelhető ebből az időszakból, amelyre egy-két példát szeretnénk hozni az alábbiakban.

Eleinte a diktatúra éveit túlélte, de súlyosan megrongálódott, pusztulásra ítélt vidéki emlékhelyeket újították fel.³¹ A rendszerváltozás évében így került sor a sátorlajújhelyi kálvária, valamint néhány évvel később a zebegényi emlékmű-együttes újraavatására. Ez utóbbi a 80. évforduló alkalmából lett egyértelműen trianoni emlékhely is, amikor a kápolnában elhelyezték a Nemzeti Emlékezés Harangját, amely minden délután fél ötkor – az egykori békekötés időpontjában – megkondul.³² 2000-ben a nemzeti jelképek használatáról szóló kormánypárti törvényjavaslat kísérletet tett az országzászló-mozgalom felélesztésére: a millenniumi emlékvénben minden települést köteleztek volna arra, hogy országzászlót állítsanak. A végleges törvénymódosításból ez a javaslat kimaradt, ennek ellenére számos településen születtek új országzászlók, illetve sok helyen megtörtént a korábban lerombolt vagy átalakított országzászlók helytörténeti, értékőrző motivációjú felújítása. A felújítás több esetben funkcióbővüléssel, módosulással járt, és a helyreállított emlékműre a második világháborúban elesett hősök neve is felkerült. Második világháborús emléktáblával látták el például a megújult balatonboglári országzászlót is. Felújításának újdonsága, hogy „az emlékmű eredeti funkcióját nem hangsúlyozták ki, hanem a következő neutrális tartalmú felirattal látták el: Múltért, jövőért”.³³ Az ezredforduló környékén készült új Trianon-emlékművek avatása összekapcsolódott a magyar államalapítás millenniumának ünneplésével, így több helyen is kiemelt szimbólumként találkozunk a Szent Koronával. A Dunakeszin található alkotáson nemzeti ereklyénk egy terméskövekből készült hármas-halmon áll, „a hármas-halom azonban már nem stabil, a Korona kimozdult eredeti helyéről, amely a trianoni döntés utáni helyzetre utal. A Korona ennek ellenére tekintélyt és erőt sugároz, köszönhetően az ezeréves államiságból fakadó nagyságnak.”³⁴ Szintén az ezredforduló időszakához köthető a turulábrázolások újbóli megjelenése, amely számos, ekkortájt készült trianoni emlékművön is látható. Különösen érdekes a várpalotai Turul-emlékmű, amelyen – egyedülálló ábrázolási módon – nem kiterjesztett szárnyú, hanem egy leszájzott madár látható. A szobor üzenete a Trianon Múzeum honlapján olvasható: „Magyarország ma nem úgy szárnyal, mint valaha. A Simor Márton szobrászművész által alkotott szobor ezt fejezi ki, ezt tudatosítja. Tenni kell azért, hogy a turul újra repülhessen,

ez a legfontosabb üzenet.”³⁵ Szintén gyakran találkozunk ezekben az években a korábbi irredenta szimbólum, a T alakú Trianon-kereszt fából faragott köztéri változataival is, ilyet találunk például Ecser faluközpontjában. A kereszt függőleges szára itt csak a vízszintes szárig ér, a tetején – szintén fából faragva – egy lánghalvány fátyla szimbóluma látható.³⁶

7. kép. A Szent Korona és megdőlt hármashalom a dunakeszi emlékművön (Forrás: Köztérkép)

8–9. kép. Leszíjazott turul Várpalotán (balról) és Trianon-kereszt Ecseren (jobbról) (Forrás: a szerző felvételei)

Amíg 1920 után a Trianon elleni protestálás a nemzet közös ügye volt, a 21. századba lépve – a Kárpát-medence erősen megváltozott etnikai összetétele és a nemzetközi politikai tényezők miatt – már egyre kevesebben érzik reálisnak a történelmi Magyarország bármilyen formájú helyreállítását. 2004-ben az Európai Unió tagjai lettünk, a schengeni egyezmény következtében átalakult az országok közötti határok értelmezése, így a revíziós törekvések kivesztek a magyar politikai célok közül. Napjaink fontos célkitűzése, hogy minél jobb és kölcsönösen kedvező gazdasági, politikai viszonyban legyünk a környező országokkal (különösen Visegrádi Négyek csoportján belül), ezen keresztül próbáljuk érvényre juttatni a határon túli magyarok érdekeit, jogait is. A megváltozott körülmények a Trianon-

emlékezet-politikában is megjelentek. 2010-ben az Országgyűlés döntése alapján június 4-e a nemzeti összetartozás napja lett, amelynek fontosságát így indokolja a törvény: „A nemzeti emlékezés, a Kárpát-medence népei közös jövőjének elősegítése és az európai értékek érvényesülése azt a feladatot rója ránk, hogy segítsük Trianon döntéseinek megértését és feldolgozását. Ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy bebizonyítsuk: a nyelvéből és kultúrájából erőt merítő magyarság e történelmi tragédia után képes a nemzeti megújulásra, az előtte álló történelmi feladatok megoldására.”³⁷ Az emléknappal Trianon – mint a kulturális emlékezet része – új kereteket kapott, s az emlékezés célja is megváltozott. Az emléknappal továbbra is megidézi a tragédia igazságtalanságát, de ugyanakkor felül is írja azt, hiszen ennél jóval fontosabb és kiemeltebb feladata jelképezni, hogy: „a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme”.³⁸ Ennek megfelelően az utóbbi évtized emlékművein szinte teljesen eltűnőben vannak az irredenta szimbólumok, helyettük a nemzet határokon átívelő összetartozását megjelenítő motívumokkal találkozunk. Az alábbiakban három gondolatébresztő emlékmű leírásával szeretnénk a modern, 21. századi Trianon-emlékezet-politika köztéri megjelenését bemutatni.

A 2011-ben, Hatvanban felavatott alkotás első ránézésre a széthasított nemzet emlékművének tűnhet, ahol a drámaiságot csak fokozzák az egymástól elválasztott kőtömbökből kinyúló kezek. Valójában ezek a kezek össze akarnak kapaszkodni, átnyúlva az őket elválasztó határon: „Az emlékmű 7 pár, azaz 14 kezében nincs »ikon«, nincs zászló, nincs nemzeti ereklyénk mása, nincs városkép, nincs történelmünk nagyjainak arcképe, az sem tudható, hogy északról, délről, keletről, avagy nyugatról nyúl-e egy másik, feléje nyúló kéz felé. Ezek a kezek nem búcsúintó kezek, ezek egymást keresik ott, abban a »hatalmas« erők által ide-oda húzott résben.”³⁹

A Komárom-Esztergom megyei Tát városa 2013-ban állította fel a nemzeti összetartozás emlékművét, amelyet egy domborművel ellátott, három méter magas mészki obeliszk alkot. A bronz domborművön az összetartozást egy család szimbolizálja, központi alakja egy férfi, aki hitvese és gyermekei fölé tart védőköpenyt. Az ábra köré a mai Magyarország körvonalait vésték, „*TRIANON*” felirattal.⁴⁰

11. kép. A Nemzeti Összetartozás című emlékmű Táton (Forrás: Trianon 100 Kutatócsoport honlapja)

Végezetül szólni kell a 2020. augusztus 20-án, Budapesten felállított Nemzeti Összetartozás Emlékhelyéről, amely a Kárpát-medence legnagyobb területi kiterjedésű, egybefüggő trianoni emlékműve. A kortárs (táj)építészeti eszközökkel kialakított alkotás az Országház előterében, az Alkotmány utca torkolatában készült el. Az emlékhely egy száz méter hosszú és négy méter széles, a Kossuth tér felől kifelé lejtő sétány, amelynek két oldalfalára a történelmi Magyarország – 1913-as helységnévtár szerinti – településneveit vésték. Az emlékmű aljában több helyen megrepedt, töredezett gránittömb található, melynek belsejében örökmécses ég. A lángot körülölelő gránittömb hasadécai szimbolikus üzenetet hordoznak: a hét szegmens bevallotta a szomszédos államokat – mint egykori utódállamokat – a középső, a lángot hordozó tömb pedig a „megmaradt” Magyarországot szimbolizálja.⁴¹ Sokféle értelmezésre ad lehetőséget emlékmű talajszint alatti elhelyezése, melynek elsődleges oka, hogy az Alkotmány utcából zavartalanul ráláthassunk az Országházra. „Mivel ez az utca az Országház megközelítésének legfontosabb, egyben szimbolikus útvonala, így súlyos tiszteletlenség lett volna az [...] épületet egy hatalmas emlékművel kitakarni” – írja Wachsler Tamás, a Kossuth tér környezetének megújulását koordináló Steindl Imre-program vezérigazgatója.⁴² A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye a trianoni traumára 21. századi megoldást keres. A kompozíció egésze (településnevek, hasadt kőtömb, örökláng s mögötte található bibliai sorok) megidézi ugyan a történelmi Magyarország egykori egységét – mint a Kárpát-medencei népeknek ezer évig otthont adó közös hazát –, de már nem annak helyreállítását követeli, hanem a béke igazságtalanságára hívja fel a figyelmet.

12. kép. A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye felülnézetből
(Forrás: az Országgyűlés honlapja)

Összegzés

■ Több mint száz év telt el a Trianon-emlékkultusz köztéri megjelenése óta, s – a szovjet megszállás évtizedeit leszámítva – ezek az emlékművek máig itt élnek mellettünk, nap mint nap találkozhatunk velük, amikor településeink utcáin, terein sétálunk. Folyamatosan változó szimbolikájuk ellenére ma is ugyanazt üzenik, mint száz évvel ezelőtt: Trianon itt kísért közöttünk. Kísért, mert megoldatlan, súlyos következményei miatt nem tudunk tőle szabadulni. Ebben próbál folyamatosan segítséget nyújtani számunkra a köztéri emlékezet, amely mindig az éppen aktuális politikai kihívásoknak megfelelő megoldásokat nyújtotta, nyújtja a trauma feloldására. A kőbe zárt és fába faragott irredentizmus hosszú évtizedei után a Trianon-emlékművek napjainkra elvezettek bennünket a nemzet összetartozásának és a szomszéd népekkel történő együttműködés, megbékélés felismeréséhez. Ez utóbbihoz adnak útmutatást Ézsaiás próféta szavai a Kossuth téri Nemzeti Összetartozás Emlékhelyének felirataként: „És lesz az igazság műve békesség, és az igazság gyümölcse nyugalom és biztonság mindörökké.”⁴³

■ JEGYZETEK

1. Juhász Gyula: *Trianon*. In: Gyurgyák János (szerk.): *Emlékező Magyarország*. Osiris Kiadó, Bp., 2020. 67.
2. Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2002. 13.
3. Tömöri Szilvia: *Új eszmék Trianon után*. *SkanzenBlog – A szentendrei Skanzen szakmai blogja*. <https://blog.skanzen.hu> (2021. február 20.)
4. Kosztolányi Dezső (szerk.): *Vérző Magyarország*. Osiris Kiadó, Bp., 2020. 11.
5. Flier Gergely: *Trianon 100: a magyar fájdalom és remény emlékművei az egykori Budapesten*. https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuevei_az_egykori_budapesten (2021. január 30.)
6. Pótó János: *Erőből lett emlékek. Epizódok másfél évszázad szoborállítási gyakorlatából*. Műértő 18. (2015) 7–8. 16–17.
7. Irredenta kertművészet-országzászlók, emlékművek, parkok. [https://taj-kert.blog.hu/2009/06/04/irredenta_kertmuveszet_oroszagzaszlok\(2021.01.31.\)](https://taj-kert.blog.hu/2009/06/04/irredenta_kertmuveszet_oroszagzaszlok(2021.01.31.))
8. Pótó János: *Revíziós emlékművek*. *História* 1988. 2–3. sz. 22. Lásd még Pótó János: *Az emlékeztetés terei. Emlékművek és politika*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 60–61.
9. *A dolgozó szobrok*. Néptanítók Lapja 1933. március 15. 6. sz. 180.
10. Magyar filmhíradó, 1932. május. <https://filmhivadokonline.hu/watch.php?id=159> (2021. január 16.)
11. Kocsis Lajos: *A magyar fájdalom és a magyar vágyakozás szimbólumai*. Tokaj, 2020. 48–49.
12. Molnár Zsolt: *Trianon-kislexikon A-tól Z-ig*. Inter-IKU – MNYKNT. Bp., 2020. 40.
13. Az országzászló mozgalom története. Trianon Múzeum honlapja. <http://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=194> (2021. január 20.)

14. Molnár Zsolt: i. m. 111.
15. Kocsis: i. m.75, 93.
16. A háború és a szovjet megszállás évtizedei alatt az emlékhely pusztulásnak indult. 1990-ben felújították, majd 2020-ban, a Trianon-centenárium évében kiegészítették egy hatalmas kökompozícióból álló Turul-szoborral. Lásd Mízsák Éva: *A Magyar Kálvária születése*. Abatúj-Zempléner Képzőművészeti Egyesület honlapja. <http://www.azertke.hu/helytortenet/31-a-magyar-kalvaria-szuletese> (2021. január 10)
17. Zeidler: i. m. 14.
18. Zeidler: i. m. 14.
19. Flier Gergely: *Trianon 100: a magyar fájdalom és remény emlékművei az egykori Budapesten*. https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuevei_az_egykori_budapesten (2021. január 16.)
20. A szobor számos költözés után jelenleg Sopronban áll, torzóként kiképzett másodpéldánya Debrecenben látható. Lásd Leposa Zsófia: *A Magyar Fájdalom szobra – Nem csüggeszti le fejét*. http://tranzitblog.hu/a_magyar_fajdalom_szobra_nem_csuggeszti_le_fejet/ (2021. január 10)
21. Boros Géza: *Trianon köztéri revíziója*. *Mozgó Világ* 29. évf.2003. 2–3.
22. Köztérkép. <https://www.kozterkep.hu/11714/trianon-emlekmu> (2021. 01. 31.)
23. Mészáros Flóra: *Trianon köztéri szobrászata 1989 után*. In: *1989 és a rendszerváltás: a társadalmi cselekvés lehetőségei*. Interdiszciplináris jelenkor-történeti és politológiai konferencia. Absztrakt kötet. Szegeged, 2019. 270.
24. Halassy Béla: *Miért éppen ez a Trianon? avagy etnikai és hatalmi váltások a Kárpát-medencében a kezdetektől napjainkig*. Bp., 2012. 189.
25. Feldschmidt Margit: *Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai*. In: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. (Szerk.: Feldschmidt Margit) L'Harmattan Kiadó, Bp., 2014. 58.
26. Szabó Miklós: *A második Mohács*. *Hetek* 2000. május 27. 9.
27. Peterdi Péter: *Megmaradni, gyarapodni, visszaszerezni*. Polgár Portál. <http://polgarportal.hu/peterdi-peter-megmaradni-gyarapodni-visszaszerezni/> (2021. február 20.)
28. Molnár Zsolt: i. m. 156.
29. Szócs Zoltán: *Metamorphosis Trianonae*. In: *Trianon Kalendárium 2000*. Szerk. Kiss Dénes. Trianon Társaság, Bp., 1999. 26.
30. Boros: i. m. 3; Mészáros: i. m.
31. Mészáros: i. m. 270.
32. Köpöczi Rózsa: *A zebegényi Országzászló és hősi emlék a Kálvária-hegyen*. *Árgus* 2003. 3–4. http://www.argus.hu/2003_03/ke_kopoczi.html (2021. február 10.)
33. Boros: i. m. 10.
34. Kölcsény Ferenc Városi Könyvtár honlapja, Dunakeszi. [http://dkvk.hu/adatbazisok/ksza/trianon-emlekmu/\(2021.január.18.\)](http://dkvk.hu/adatbazisok/ksza/trianon-emlekmu/(2021.január.18.))
35. A várpalotai Trianon Múzeum honlapja. <http://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=154> (2021. január 18.)
36. Trianon 100 Kutatócsoport honlapja. <https://trianon100.hu/emlekmuevek?filters%5BCity%5D=Ecsere>(2021. február10.)
37. Az Országgyűlés honlapja. <https://www.parlament.hu/irom39/00039/00039.pdf> (2021. 01. 31.)
38. Uo.
39. Ocsovai András gondolatai az emlékműről. <https://www.kozterkep.hu/15476/trianon-emlekmu> (2021. február 10.)
40. Trianon 100 Kutatócsoport honlapja. <https://trianon100.hu/emlekmu/tat-trianon-emlekmu-a-nemzeti-osszetartozas-emlekhelye> (2021. február 10.)
41. Az Országgyűlés honlapja. [https://www.parlament.hu/-/az-%c3%96sszetartoz%c3%a1s-eml%c3%a9khelye\(2021.február.10.\)](https://www.parlament.hu/-/az-%c3%96sszetartoz%c3%a1s-eml%c3%a9khelye(2021.február.10.))
42. Az Országgyűlés honlapja. [https://www.parlament.hu/-/az-%c3%96sszetartoz%c3%a1s-eml%c3%a9khelye\(2021.február.10.\)](https://www.parlament.hu/-/az-%c3%96sszetartoz%c3%a1s-eml%c3%a9khelye(2021.február.10.))
43. Ézsaiás 32:10. (Megkerülve az emlékmű „szívét” jelentő hét köpillért és az általuk közre zárt lángot, a lehátsó falon olvashatók ezek a gondolatok.)